

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА СИСТЕМНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

З'ясовується системність кримінального закону, розглядаються можливості використання системного підходу для узгодження кримінального закону із чинним законодавством.

Ключові слова: законодавча техніка, система законодавства, системний підхід, системність, юридична конструкція.

Устанавливается системность криминального закона, рассматриваются возможности использования системного подхода для согласования криминального закона с действующим законодательством.

Ключевые слова: законодательная техника, система законодательства, системный подход, системность, юридическая конструкция.

The system of criminal law is elucidated, the possibilities of using a system approach to adjusting criminal law to legislation in force is considered.

Key words: legislative technique, system of legislation, system approach, legal construction.

Постановка проблеми. Як відомо, систематизація кримінального законодавства Радянського Союзу зводилася в основному до приведення в узгоджену систему чинних кримінальних кодексів союзних республік [1, с. 106]. Хоча питанням системності положень Кримінального кодексу приділено багато уваги, проте беззаперечною є наявність багатьох прогалин у кримінально-правовій науці, над якими ще необхідно працювати. Так, зокрема С. Шапченко виділив такі моменти, де можна і потрібно здійснювати узгодження: 1) у межах окремих статей КК, їх окремих частин, пунктів чи приміток; 2) окремого інституту Загальної частини КК (співучасть у злочині, множинність злочинів та ін.); 3) окремого розділу Особливої частини КК; 4) декількох інститутів Загальної частини; 5) деяких розділів Особливої частини КК; 6) Загальної частини загалом; 7) Особливої частини загалом; 8) Загальної та Особливої частини КК загалом [2, с. 19–20]. Цей же науковець зауважує, що об'єктом узгодження можуть бути будь-які «фрагменти» КК – назви розділів, статей, зміст окремих статей, їх окремих частин, пунктів та приміток. Метою таких дій є усунення су-

перечностей між такими «фрагментами», подолання їх неповноти та інших проявів несистемності. Крім того, на думку П. Андрушко, необхідне узгодження положень проектів законів про внесення змін і доповнень у КК, обумовлених необхідністю імплементації в національне кримінальне законодавство положень міжнародних договорів (конвенцій), згоду на які надано законодавчим органом шляхом їх ратифікації, а також узгодження положень КК, які є в його статтях з бланкетною диспозицією, з положеннями базового (регулятивного) законодавства, яким визначається правомірність або неправомірність тих чи інших дій, відповідальність за незаконне вчинення яких передбачена відповідними статтями КК, і, насамперед, узгодження вживаної термінології [3, с. 31].

Стан дослідження. Науковці завжди приділяли багато уваги вивченню проблематики, пов'язаної із системою законодавства та його системністю. Саме системний підхід досить активно використовувався при проведенні фахових досліджень. Однак, як встановив Б. Ганьба, в 60–80-х рр. ХХ ст. до цього напряму науковий інтерес став поступово спадати. Про це свідчить той факт, що у спеціальних виданнях майже не публікувалися наукові праці з цієї проблематики [4, с. 41]. Тепер цікавість до згаданого напряму, зокрема в кримінальному праві, відновлюється. Як приклад – проведення другою Російського конгресу кримінального права, що відбувся 31 травня – 1 червня 2007 р. На цьому представницькому форумі обговорювалася тема «Системність в кримінальному праві». Сьогодні особливо активно у цій галузі працюють Ю. Власов, Т. Подковенко, С. Поленіна та ін. Проблеми системного підходу у праві, у т. ч. кримінальному, присвятили праці А. Безверхов, О. Бойко, І. Бокова, Б. Ганьба, Л. Тіунова. Цікаві публікації про системність права належать П. Агапову, Н. Криловій, С. Шапченку.

У цьому контексті нашою **метою** є обґрунтування проблеми системного узгодження КК України із чинним законодавством (та й із нормами самого кодексу), оскільки від цього залежить не тільки якість кримінального закону, а й його стабільність.

Виклад основних положень. На думку А. Безверхова, поняття «системність» в кримінальному праві належить до числа багатозначних, оскільки має різне тлумачення. В законотворчому аспекті «системність» виступає як одна з основних вимог до кримінального права і принципів побудови кримінального законодавства. З огляду на правозастосування «системність» – один із способів роз'яснення сенсу і змісту кримінально-правової норми шляхом зіставлення її з іншими нормами кримінального права або нормами іншої галузевої приналежності.

ті. З науково-філософської позиції «системність» можна розглядати як один із видів методологічного підходу до вивчення кримінально-правових явищ, в основі якого лежить розуміння відповідної галузі права і законодавства як цілісної системи [5, с. 51].

Системний підхід як один із загальнонаукових методів пізнання дійсності досить широко використовувався ще в радянській юридичній науці, оскільки завдяки йому можна досить повно відображати взаємозв'язки явищ та предметів у суспільстві, їх взаємний вплив. Як зазначає Л. Тиунова, необхідність у цьому підході виникає у зв'язку із потребою у комплексному вдосконаленні соціальних процесів і механізмів. Виникає необхідність переходу від системних досліджень окремих феноменів правової матерії до досягнення механізмів їх взаємодії, розкриття складних процесів на основі аналізу їх структури [6, с. 46].

Окремої уваги у рамках систематизації КК заслуговує питання термінології кримінального закону. Цьому напряму З. Тростюк присвятила наукове дослідження понятійного апарату Особливої частини КК України [7, с. 114]. Висновки, зроблені в цій монографії, що стосуються кримінально-правової термінології нам близькі за своєю суттю. Слід виділити кілька ознак, які можна вважати базовими під час здійснення систематизації норм кримінального закону, а саме: 1) кримінально-правовий термін має бути однозначним; одному кримінально-правовому поняттю має відповідати один кримінально-правовий термін, і навпаки, різні поняття та категорії повинні позначатися різними кримінально-правовими термінами; 2) кримінально-правовий термін відрізняється стійкістю; якщо законодавець визнав за необхідне ввести певний кримінально-правовий термін, він повинен послідовно використовуватися у всьому тексті Особливої частини КК; 3) для кримінально-правового терміна є характерною системність, тобто взаємозв'язок з іншими термінами термінологічної системи Особливої частини КК [7, с. 16].

П. Андрушко вважає, що показником досконалості закону виступає дотримання техніки конструювання правових норм, а саме необхідно, щоб: 1) терміни, що використовуються для позначення одного й того ж явища в різних галузях права та в межах однієї галузі права були однаковими; 2) термін відповідав змісту того явища, яке він позначає [8, с. 9]. Видається, що ці положення доцільно застосовувати до такого засобу законодавчої техніки як термінологія, а не до юридичної конструкції, бо вона виступає певною ідеальною моделлю норми (зок-

рема норми кримінального закону), що допомагає надавати праву логічний завершений характер.

На основі висновків Ж. Дзейка, коли йдеться про ймовірні помилки при застосуванні правил і засобів законодавчої техніки, які стосуються їх змісту, можна зауважити, що негативний вплив на системне тлумачення законодавства (зокрема кримінального закону) мають такі дії: 1) неврахування змістовних зв'язків із законами, які лише передбачається створити; 2) недотримання правил логіки при створенні та систематизації законів (визначеність, послідовність, несуперечливість та ін.); 3) невжиття дій щодо зведення до мінімуму прогалін у регулюванні суспільних відносин у законах (створення неповних юридичних конструкцій норм права тощо); 4) відсутність дій спрямованих на досягнення єдності загального і більш конкретного в нормах права; 5) недотримання правил і засобів конструювання взаємозв'язків між законами та підзаконними нормативними актами при їх створенні та систематизації (конкретизації, деталізації тощо) та ін [9, с. 32–33]. Коли ж йдеться про законодавчу техніку КК України, її якісні параметри, то П. Андрушко зазначив: «Остаточний варіант проекту КК термінологічної експертизи Інституту української мови НАН України не проходив і об'єктивно не міг пройти, оскільки він був остаточно схвалений 3 квітня 2001 р., а вже 5 квітня був прийнятий Верховною Радою України як закон». Також не проводилась правова експертиза тексту його остаточного варіанту, яку б могло провести Головне науково-експертне управління апарату Верховної Ради України [8, с. 6–7].

Як слушно зазначає О. Черданцев, право – елементарно автономна система. Кожному її блоку (елементу) – галузі права відповідають основні ознаки системи загалом. Кожен блок, у свою чергу, є системою (підсистемою) елементів. Щоб ця чи інша сукупність об'єктів могла бути системою, необхідна наявність системоутворюючих зв'язків. Системність норм права полягає в тому, що вони тісно між собою пов'язані, регулюють суспільні відносини у взаємодії з іншими нормами, доповнюють одна одну в процесі регулювання. Ніякі суспільні відносини не регулюються якоюсь окремо взятою нормою права, а завжди тільки в їх сукупності. Ніяка норма права сама по собі не може здійснити належного регулюючого впливу на суспільні відносини. Ці властивості норм права необхідно враховувати у разі їх тлумачення і застосування [10, с. 48].

На основі проведених досліджень О. Бойко відзначає, що категорія «система» і її тлумачення юристами викликали постійні дискусії

у правознавстві при обговоренні проблем «системи радянського права» (1938–40 рр., 1956 р., 1982 р.), проте особливого наближення до загальнонаукового, філософського розуміння поняття системи не відбулося. У навчальній і науковій літературі і досі поширена думка, згідно з якою система права ототожнюється з її будовою, тобто структурою [11, с. 74]. Н. Бокова визначає систему кримінального закону як складну і динамічну сукупність інститутів, норм, зумовлену політичними та економічними потребами суспільства, що склалися, принципами кримінальної політики, основами криміналізації та декриміналізації, педалізації і депеналізації [12, с. 76].

Якщо мати на увазі систему законодавства взагалі, то слушну думку висловила С. Поленіна, вважаючи, що найбільш специфічними для побудови і розвитку системи законодавства є внутрішні фактори. До їх числа насамперед слід віднести систему нормотворчих органів, кожен з яких видає акти певної форми, які мають ту чи іншу правову силу. Значна частина радянських правознавців визнавала системний характер радянського законодавства, проте на основі цього питання часто виникали суперечки, оскільки були розбіжності у розумінні понять «структури», «системи» юристами та філософами [13, с. 20–21]. Оскільки законодавство України є частковим наслідуванням законодавства Радянського Союзу та його продовженням, то воно також має системний характер, хоча не позбавлене багатьох недоліків. Очевидно, необхідно прийняти т. зв. «Закон про закони», про що мовиться вже давно, хоч і без певних результатів. Так, І. Казьмін та С. Поленіна обґрунтували необхідність видання такого закону, вказали на необхідність його прийняття, адже великі масштаби та обсяги нормативно-правових документів, що постійно збільшуються, стають важкими для вивчення навіть спеціалістами. Разом із цим законом суспільство могло б впорядкувати і демократизувати процес правотворення, встановити належні гарантії законодавчої влади представницьких органів [14, с. 3]. У такому законі, крім інших положень, можна було б закріпити певну методологію законодавчої техніки, структуру законодавства та наблизити законодавство до дійсно системного рівня без зауважень, які постійно виникають. Доцільно дотриматися принципу верховенства закону, який слугує побудові чіткої та логічної системи права і є необхідним для здійснення контролю за законністю нормативно-правових актів, їх обліку, систематизації. Тепер для створення законопроекту та його оцінки використовують «Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи нормативно-правових актів» Міні-

стерства юстиції № 41 від 21 листопада 2000 р. та рекомендації «Щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки», проте вони носять необов'язковий характер. З метою чіткого визначення місця проекту нормативно-правового акта в певній галузі права, встановлення всіх змістовних зв'язків проекту та його окремих положень з чинними нормативно-правовими актами всіх рівнів використовують системно-юридичну, а також юридико-технічну оцінки.

Необхідно також зважати на недоліки прийняття законів в нашій державі. В. Горбань, досліджуючи актуальні проблеми сучасного законодавства, звернув увагу на трактування моральності права, викладені американським філософом та юристом Л. Фуллером. Цими положеннями пояснюються невдачі, які очікують на кожного, хто без достатнього наукового та прагматичного обґрунтування хоче приймати закони, близькі нам по суті, і зводяться до наступного: нездатність законодавця встановити будь-які норми взагалі, без розуміння конкретного випадку, відносно якого буде вирішуватись кожен конкретний правовий випадок; неоприлюднення або по крайній мірі недоступність для ознайомлення зацікавленою стороною законів, виконання яких від неї очікується; зловживання законами, які мають зворотну силу, які не тільки не здатні скеровувати дії, а й підривають цілісність наступних законів, ставлячи їх під загрозу змінити заднім числом; нездатність зробити закони зрозумілими; прийняття суперечливих законів чи законів, які потребують поведінки, яка перевищує можливості тих, хто їх має виконувати; настільки часті зміни в законі, що підданий не може використовувати їх в напрямку своїх дій; невідповідність між писаними законами і їх фактичним виконанням [15, с. 51–52].

Дієвим засобом законодавчої техніки, на думку Ж. Дзейко, є створення переліків нормативних актів. При створенні та систематизації законів України застосовуються переважно переліки статей, частин статей, пунктів частин статей тощо; дадатків до законів; приміток до структурних частин законів (статей, частин статей тощо); у законах, що розробляються, переліку законів (чи їх окремих структурних складових), що втрачають чинність у зв'язку з прийняттям цих законів тощо [16, с. 51]. Систематизація нормативно-правових актів має за мету упорядкування правового матеріалу, розташування його за певними розділами та рубриками, тобто класифікацію, яка полегшує пошук необхідних нормативних актів. Водночас внутрішня систематизація сприяє досягненню внутрішньої

єдності правових норм. Техніка систематизації законодавства передбачає підготовку та видання збірників, зібрань та зводів нормативних актів [17, с. 92].

Система законодавства України має багаторівневу та високоорганізовану структуру, яка функціонує одночасно в єдності трьох структурних утворень – ієрархічної (вертикальної), галузевої (горизонтальної) та республіканської (унітарної). Під вертикальною структурою законодавства України розуміється характеристика нормативно-правових актів залежно від їх юридичної сили, тобто вона визначається ієрархією і компетенцією правотворчих органів. Ця класифікація базується на поділі нормативно-правових актів на закони та підзаконні нормативні акти. Основа галузевої структури окреслюється предметом правового регулювання, що зумовлений конкретними суспільними відносинами. Тут виділяють такі елементи, як нормативно-правовий припис, нормативно-правовий акт, інститут законодавства, галузь законодавства. Відповідно до Основного Закону Україна є унітарною державою, що має у своєму складі автономне утворення у формі Автономної Республіки Крим. Таке положення характеризує структуру системи законодавства, яка відповідно складається із законодавства Української держави та законодавства Автономної Республіки Крим, що відповідає основним положенням законодавства України [18, с. 41–42]. Щодо структури законодавства, яку доцільно використовувати у системному тлумаченні кримінального закону, керуючись вище наведеним, необхідно користуватись ієрархічною та галузевими структурами законодавства. Загальновизнаним є те, що система законодавства повинна бути узгодженою, визначеною, стабільною та характеризуватись точністю, динамізмом. Процес систематизації здійснюється шляхом кодифікації та уніфікації. Характерним прикладом кодифікації є КК України 2001 р.

Систематизація сприяє зменшенню кількості суперечливих норм, усуненню застарілих норм та прогалін. Ми дотримуємося думки переважної більшості науковців про те, що систематизація сприяє доступності законодавства. Так, Н. Крилова вважає, що кримінальне право не просто сукупність, а саме система взаємопов'язаних загальнообов'язкових правил поведінки (переважно заборон), адресованих невизначено широкому колу осіб. У КК фіксується система принципів кримінального законодавства, система обставин, які виключають злочинність діяння, система покарань й інших мір кримінально-правового характеру і т.д. [19, с. 224]. Закони про кримінальну відповідальність

систематизовані та поділяються в КК України на Загальну і Особливу частини. Вони пов'язані між собою і утворюють нерозривну системну нормативну єдність. Значення цієї єдності найбільш помітно при застосуванні окремих статей кодексу. Не можна застосувати жодну кримінально-правову норму, що міститься в Особливій частині КК, не звернувшись при цьому до Загальної частини. Загальна і Особлива частини КК поділяються на розділи, а вони – на окремі статті. Загальна частина чинного КК складається із 15 розділів, а Особлива – 20 розділів, систематизованих за групами споріднених суспільних відносин, на які посягають відповідні злочини. Статті КК пронумеровані арабськими цифрами і мають заголовки, що відбивають сутність правових приписів, що містяться у нормах. При включенні в КК нової статті вона поміщається у відповідний розділ Загальної або Особливої частини, як правило, вслід за статтею, що найбільш близька до неї за змістом. Новій статті надається номер попередньої статті і додатковий цифровий індекс – 1, 2, 3 і т. д. У деяких випадках статті або частини статей КК поділяються на пункти, що мають цифрове позначення. Окремі статті КК мають примітки, в яких роз'яснюються поняття і терміни, застосовані в цій або в деяких інших статтях [20, с. 43–46]. На думку О. Маріна, кожна з наведених структурних частин статті Особливої частини КК України можна вдосконалювати. Так, пропонується щоб номер статті складався із посилання на відповідний розділ Особливої частини та порядковий номер статті у цьому розділі. Наприклад, ч. 1 ст. 115 КК України виглядатиме як ст. 2-1-1 КК України, або ст. 2/1/1 КК України, де перша цифра позначатиме розділ, друга порядковий номер статті у розділі, а третя – відповідну частину статті [21, с. 298]. Запропоноване дає змогу полегшити використання норм Особливої частини КК широким загалом, проте не вирішує проблем, які виникають із нумерацією у разі внесення змін до КК, а саме при появі нових складів злочинів.

Висновки. Отже, саме на основі досліджень системності законодавства та системності кримінального закону можна досягнути механізми їх взаємодії в системі права, розкрити складні процеси системоутворюючих зв'язків та досягнути принципу єдності законодавства. На основі викладених положень, видається, що першочергової уваги заслуговують: а) надання належного значення конструюванню правової норми у кримінальному законі; б) досягнення єдності термінології законодавства; в) належне використання всіх засобів законодавчої техніки. Аналізуючи законодавство, зокрема кримінальний закон та норма-

тивно-правові акти, які мають безпосереднє чи опосередковане відношення до нього, вбачаємо, що відсутність законодавчо закріпленого нормативного акту, в якому б була передбачена методологія законодавчої техніки нормативно-правових актів, закріплювалась би правова сила нормативних актів тих чи інших нормотворчих органів, обґрунтувався б спосіб систематизації нормативно-правових актів, негативним чином впливає на їх якість та зумовлює постійне виникнення правових колізій та конкуренції правових норм.

1. Миренский Б.А. Законодательная техника и проблемы уголовного права / Б.А. Миренский // Советское государство и право. – 1986. – № 12. – С. 106–109.

2. Шапченко С.Д. Системне узгодження окремих положень Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України як один з напрямів його комплексного вдосконалення / С.Д. Шапченко // Кримінальне право України. – 2006. – № 5. – С. 19–26.

3. Андрушко П.П. Системное согласование положений уголовного кодекса / П.П. Андрушко // Системность в уголовном праве: материалы II Российского конгресса уголовного права, г. Москва, 31 мая – 1 июня 2007 г. – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 30–34.

4. Ганьба Б. Системний підхід та його застосування в дослідженні державно-правових явищ / Б. Ганьба // Право України. – 2000. – № 3. – С. 41–44.

5. Безверхов А.Г. Системный подход в науке уголовного права / А.Г. Безверхов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского конгресса уголовного права, г. Москва, 31 мая – 1 июня 2007 г. – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 50–54.

6. Тиунова Л.Б. О системном подходе к праву / Л.Б. Тиунова // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 46–52.

7. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / З.А. Тростюк. – К.: Атіка, 2003. – 114 с.

8. Андрушко П. Законодавча техніка нового Кримінального кодексу / П. Андрушко // Нова політика. – 2001. – № 4. – С. 6–9.

9. Дзейко Ж.О. Помилки при застосуванні правил і засобів законодавчої техніки / Ж.О. Дзейко // Бюлетень міністерства юстиції України. – 2006. – № 10. – С. 23–35.

10. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора: учеб. пособие для вузов / А.Ф. Черданцев. – М.: Юнити-Дана, – 2003. – 381 с.

11. Бойко А.И. Системный подход и его развитие в уголовном праве / А.И. Бойко // Системность в уголовном праве: материалы II Российского конгресса уголовного права, г. Москва, 31 мая – 1 июня 2007 г. – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 70–76.

12. Бокова И.Н. Системный подход при конструировании уголовно-правовых норм / И.Н. Бокова // Системность в уголовном праве: материалы II Российского конгресса уголовного права; г. Москва, 31 мая – 1 июня 2007 г. – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 63–66.

13. Поленина С.В. Система советского законодательства / С.В. Поленина // Советское государство и право. – 1975. – № 11. – С. 18–25.

14. Казьмин И.Ф. «Закон о законах»: проблемы издания и содержания / И.Ф. Казьмин, С.В. Поленина // Советское государство и право. – 1989. – № 12. – С. 3–9.

15. Горбань В.С. Понятие, теория и проблемы формирования общей концепции эффективности законодательства / В.С. Горбань. – М.: ИД «Юриспруденция», 2009. – 160 с.

16. Дзейко Ж. Правила побудови переліків при створенні та систематизації законів / Ж. Дзейко // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 11. – С. 51–54.

17. Горбунова Л.М. Техніка систематизації нормативно-правових актів. Офіційне оприлюднення нормативно-правових актів / Л.М. Горбунова // Бюлетень міністерства юстиції України. – 2004. – № 7. – С. 90–99.

18. Подковенко Т. Система законодавства України: стан та шляхи вдосконалення / Т. Подковенко // Підприємство, господарство і право, – 2005. – № 9. – С. 40–44.

19. Крылова Н.Е. Системность в уголовном праве: некоторые критические замечания / Н.Е. Крылова // Системность в уголовном праве: материалы II Российского конгресса уголовного права, г. Москва, 31 мая – 1 июня 2007 г. – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 224–227.

20. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тация. – 3-є вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.

21. Марін О.К. Структура статей особливої частини КК України та проблема коментування їх змісту / О.К. Марін // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. – 2004. – № 2(2), додаток 2. – С. 297–303.